

Explaining the historical concept of Iran through Jean Chardin's travelogue

Amin Davoodi*

Ghobad Mansourbakht**

Abstract

With the arrival of European tourists to Iran, it became possible for them to know Iran more directly. Subsequently, they were presented with a conceptual understanding of the historical existence of Iran. Chardin's arrival and his long stay in Iran led to the articulation of a historical concept of Iran, which explained historical Iran under the dual influence of East and West in Europe and Greco-Roman historiography. This research is based on rational explanation method and shows that Chardin had a different historical-philosophical concept of Iran. While he was much influenced by Occident-Orient duality and the Greco-Roman historiography, his attention and reflection on the then (material) realities of the land of Iran made him different from his European peers, and generally, European historical understanding of Iran

Keywords: Iran, the concept of Iran, Safavid period, Jean Chardin's travelogue, the duality of East and West.

Introduction

Contemporaneously with the establishment of the Safavid dynasty in Iran (907 AH / 1501 AD), Europe initiated a new era in its history and civilization. This new era, in the view of Europeans, was intertwined with geographical discoveries and journeys

* phd Candidate, Iranian Islamic Era, Shahid Beheshti University (Corresponding Author),
Amin1990davoodi@gmail.com

** Associate Professor, Department of History, Shahid Beheshti University, g_mansourbakht@sbu.ac.ir

Date received: 22/04/2024, Date of acceptance: 30/11/2024

to lands near and far. Although we see the presence of some European travel writers in Iran before the Safavid period, European travels expanded during this period due to political and commercial reasons, and political ambassadors, religious missionaries, and Western merchants committed their observations to writing.

Following their observations, they posed questions about Iran and Iranian society, seeking to answer them. These travelogues and the questions arising from them later laid the groundwork for the formation of Orientalist and Iranological studies. Among the topics of these questions were: What is Iran? The history of Iran, the geography of Iran, the culture and customs of Iran, politics in Iran, and so on.

Undoubtedly, the most important travelogue of this era is that of the Frenchman Jean Chardin. Influenced by the political and religious climate prevailing in France and by commercial objectives, Chardin traveled to Iran. Affected by the society of Safavid-era Iran and the new atmosphere prevailing in the West and France of Louis XIV, and due to his curious, meticulous, and scholarly spirit, he set out to compile his travelogue. The importance of Chardin's travelogue was such that it later attracted the attention of Western politicians and thinkers and was printed and published in the late 17th century.

Chardin entered Iran influenced by the intellectual background of Western historians, namely the dichotomy of "East and West." His curious and adventurous spirit helped Chardin travel to various parts of Iran, and, relying on the new intellectual and cultural atmosphere and new knowledge on the one hand, and also with comparative and degradation-oriented contemplation between Iran and European countries, he examined Iran from a novel perspective. This has given Chardin's travelogue a special place in Iranian studies. Initially, Chardin's understanding of Iran was based on Greco-Roman writings from antiquity, but Chardin's entry into Iran and objective encounter with new Iranian issues and efforts to critique the old writings of Greco-Roman historiography led to new answers and new layers of meaning of the concept of Iran for him.

Materials and Methods

"This research employs the methodology of conceptual history (Begriffsgeschichte) to examine the key concept of "Iran" within a specific historical context. Conceptual history is a method for elucidating the evolution of key concepts within a historical period. It moves beyond traditional historiography by assigning a central role to the study of concepts, emphasizing that their creation, transformation, and adaptation

can reveal ideological conflicts within a political structure (Jazaei et al., 1399: 75). This approach acknowledges that concepts are gradually shaped and transformed within specific historical contexts, and that understanding these contexts is crucial to understanding the evolution of the concepts themselves.

In this study, the initial focus is on the formation of the concept of "Iran." It explores how this concept was constructed within the Western tradition, arguing that Chardin's understanding of Iran was influenced by this historical tradition, as well as the East-West binary and Western perceptions of ancient Iranian history.

The research proceeds in two stages. First, instances of the name "Iran" are extracted from Jean Chardin's travelogue. Second, the study analyzes the textual context surrounding these instances to identify the conceptual themes associated with the name "Iran" in Chardin's work. Drawing on the insights of Reinhart Koselleck and the broader framework of conceptual history, the research then analyzes the concept of "Iran" as it is presented in Chardin's travelogue".

Discussion and Results

The findings of this research can be discussed across four main axes.

Firstly, the concept of "Iran" as observed in Chardin's travelogue is examined. Chardin's perspective on the name "Iran" highlights, on the one hand, its historical significance within the context of historical relations with the West. On the other hand, it reveals how this name acquired new layers of meaning through historical transformations, which Chardin elucidates through his empirical observations.

Secondly, Chardin's travelogue portrays Iran as an ancient concept. This section aims to elucidate the roots of this ancient understanding of Iran. Furthermore, Chardin's narrative consistently depicts the name "Iran" with historical evolution and continuity. Despite various ups and downs, Chardin presents Iran within a framework of historical persistence, and the name "Iran" consistently embodies this historical continuity in his perception.

Thirdly, from Chardin's perspective, the concept of Iran possesses distinct political and territorial dimensions. Iran is presented as a unified political and territorial entity with defined borders and clear national symbols, administered under the Safavid monarchy.

Finally, this discussion addresses the position of the concept of Iran as a land situated within the dichotomy of East and West, as perceived by Chardin.

Conclusion

Jean Chardin's travelogue was specifically written with the aim of comprehensively examining Iranian society during the Safavid era. Its central idea is "Safavid Iran," and all sub-topics are discussed and explored around the axis of "the land of Iran." It must be noted that Chardin understood and depicted Safavid Iran influenced by Western historical sources from antiquity concerning Iran. Therefore, Chardin's understanding of the concept of Iran is based on historical thought. The concept of Iran, from Chardin's perspective, has a direct link to Iran's history, Iran's historical geography, Iran's historical name, Iran's historical continuity, and a land confined within a specific political territory. These can be considered the key elements of Chardin's understanding of "the concept of Iran." Influenced by Western historiography, Chardin is situated within the ideological dichotomy of "East and West," and although he attempted to present a new and different view of Iran, ultimately, in a general classification, he placed Iran around this dichotomy and tried to introduce Iran with a culture close to the West or in between East and West. However, it should be noted that this ideological perspective did not prevent the territorial characteristics and the concept of Iran in the Safavid era from remaining hidden from Chardin's view. Chardin's curious and inquisitive spirit, along with his historical studies, helped him to describe Iran as a country with an independent territory and identity rooted in ancient times. The historical continuity and renewal of Iran in the Safavid era are among the new layers of meaning of the concept of Iran that were added to his historical understanding through Chardin's direct encounter with the land of Iran.

Bibliography

- Abdul Latif Qazvini, Yahya (1386). *Lobb al-Tavarikh*, edited by Mir Hashem Mohaddeth, Tehran: Association of Cultural Works and Celebrities. [in Persian].
- Abu Ali Razi, Miskawayh, (1377). *Tajarib al-Umam*. translated by Ali Naqi Monzavi. Tehran: Toos Publications. [in Persian].
- Ahmadi, Hossein, et al. (1391). "The Azar Kayvanians and Their Influence on Archaism in Contemporary Iranian Historiography," *Journal of Iranian History*. [in Persian].
- Ahmadzadeh, Mohammad Amir, et al. (1398). "The Impact of Nationalism Discourse on the Representation of Ancient Iran in the New Historiography of the Qajar Period (A Case Study of Jalal al-Din Mirza Qajar's 'Nameh-ye Khosravan')," *Journal of History and Historiography*. [in Persian].

69 Abstract

- Ashraf, Ahmad (1398). *Iranian Identity*, translated by Hamid Ahmadi, Tehran: Ney Publishing. [in Persian].
- Baydawi, Qadi Nasir al-Din, (1382). *Nizam al-Tawarikh*, edited by Mir Hashem Mohaddeth, Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation. [in Persian].
- Biruni, Abu Rayhan (1386). *Al-Athar al-Baqiyah*, translated by Akbar Dana Seresht. Tehran: Amirkabir Publications. [in Persian].
- Chardin, Jean, (1372). *Chardin's Travelogue*, translated by Iqbal Yaghmaei, Tehran: Toos Publications. [in Persian].
- Clavijo, Ruy González de, (1366). *Clavijo's Travelogue*, translated by Masoud Rajabnia, Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [in Persian].
- Dinawari, Abu Hanifa Ahmad ibn Dawood, (1364). *Akhbar al-Tiwal*, translated by Mahmoud Mahdavi Damghani, Tehran: Nashr-e Ney. [in Persian].
- Isfahani, Hamza ibn Hassan, (1346). *Tarikh Payambaran va Shahan* [History of Prophets and Kings], translated by Mohammad Jafar Shoar, Tehran: Foundation for Culture and Civilization of Iran. [in Persian].
- Jafari, Ali Akbar, et al. (1394). "An Examination of Iranian National-Historical Identity in Chardin's Travelogue," *Sokhan-e Tarikh Journal*. [in Persian].
- Jazaei, Mohaddeseh, et al. (1399) "Conceptual History; Unveiling Ideological Conflicts and Understanding the New Meaning of the Text," *Journal of Literary Criticism and Theory*. [in Persian].
- Jean Chardin. *voyage de monsieur le chevalier Chardin en Perse et autre lieux de l'orient*, 2018, Hachette, Paris.
- Khuzani Safahani, Fazli Beg. (1394). *Afzal al-Tawarikh*, edited by Kiumars Qaraqlu, Cambridge: Publisher Unknown. [in Persian].
- Koselleck, Reinhart, (1401). *Conceptual History: The New Foundations of Historical Theory*, translated by Issa Abdi, Tehran: Farahameh. [in Persian].
- Marco Polo. *The Travels of Marco Polo*, (1394). Translated by Reza Taheri, Tehran: Nakhoshtin Publications. [in Persian].
- Molaei, Changiz, (1399). *Dictionary of Ancient Persian Language*, 1st edition, Tehran: Avay-e Khavar Publications. [in Persian].
- Mostofi Bafqi, Mohammad Mofid, (1390). *Mokhtasar-e Mofid*, edited by Iraj Afshar, Tehran: Mahmoud Afshar Endowment Foundation. [in Persian].
- Qatba Dinawari, Abu Abdullah Muslim, (1956) *Oyoun al-Akhbar*, Beirut, Dar al-Fikr. [in Persian].
- Qazvini, Zakaria, (1377). Translated by Jahangir Mirza Qajar, Tehran: Amirkabir Publications. [in Persian].
- Rumlu, Hassan Beg (1384). *Ahsan al-Tawarikh*, edited by Abdolhossein Navaei, Tehran: Asatir Publications. [in Persian].

- Sanson, Nicolas, (1346). Sanson's Travelogue: The State of the Kingdom of Iran During the Reign of Shah Suleiman Safavid, translated by Taghi Tafazzoli, Tehran: Ibn Sina Publications. [in Persian].
- Shamlu, Vali Quli Khan. Qesas al-Khaqani, (1400). Edited by Seyyed Saeed Mir Mohammad Sadegh, Tehran: Negarestan-e Andisheh Publications. [in Persian].
- Susan Mokhberi. The Persian Mirror: French Reflections of the Safavid Empire from the Seventeenth to Early- Eihgteenth Centuries. Oxford: Oxford University Press.2019.
- Tabari, Abu Jafar Muhammad ibn Jarir, (1368). Tarikh al-Tabari, Tehran: Asatir Publications. [in Persian].
- Tabatabai, Jawad, (1395). A Prolegomenon to the Theory of Decline in Iran, Tehran: Minoo-ye Kherad Publications. [in Persian].
- Turkman, Iskandar Beg, (1402). Alam Aray-e Abbasi. Tehran: Negah Publications [in Persian]..
- Venetian Travel Accounts in Iran, (1400). Translated by Manouchehr Amiri, Tehran: Kharazmi Publishing. [in Persian].

تبیین مفهوم تاریخی ایران از نگاه سفرنامه ژان شاردن فرانسوی^۱

امین داودی*

قباد منصوربخت**

چکیده

با ورود سیاحان اروپایی به ایران، امکان شناختی عینی از ایران برای آنان فراهم شد. متعاقب آن، ارائه درکی مفهومی از موجودیت تاریخی ایران برای آنان به وجود آمد. ورود شاردن و اقامت طولانی وی در ایران به ارائه مفهومی تاریخی از ایران منجر شد که تحت تاثیر دوگانه برساخته شرق و غرب در اروپا و تاریخ‌نگاری یونانی - رومی به توضیح و تبیین موقعیت تاریخی و تمدنی ایران می‌پرداخت. یافته‌های این پژوهش بر اساس روش تبیین عقلانی نشان می‌دهد که شاردن علیرغم اتکای ذهنی بر دوگانه شرق و غرب و رویکرد تاریخ‌نگاری یونانی - رومی با توجه و تأمل در واقعیت‌های جاری سرزمین ایران مفهوم تاریخی - فلسفی متفاوتی از معنای ایران ارائه کرد که با دیدگاه تاریخی اروپاییان تفاوت اساسی داشت.

کلیدواژه‌ها: ایران، مفهوم ایران، دوره صفویه، سفرنامه ژان شاردن، دوگانه شرق و غرب.

۱. مقدمه

اروپا، همزمان با تأسیس حکومت صفوی در ایران (۹۰۷ هـ / ۱۵۰۱ م)، عصر جدیدی از تاریخ و تمدن خود را آغاز کرد. این عصر جدید، به زعم اروپاییان، با کشفیات جغرافیایی و

* دانشجوی دکتری، ایران دوران اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)،
amin1990davoodi@gmail.com

** دانشیار، گروه تاریخ، دانشگاه شهید بهشتی، g_mansourbakht@sbu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۰

سفر به سرزمین‌های دور و نزدیک گره خورده بود. هرچند پیش از دوره صفویه، شاهد حضور چند سفرنامه‌نویس اروپایی به ایران هستیم،^۲ اما در این دوره به دلایل سیاسی و تجاری، مسافرت‌های اروپاییان گسترش یافت و سفیران سیاسی، مبلغان مذهبی و بازرگانان غربی مشاهدات خود را به رشته تحریر در آوردند.

آنان به دنبال مشاهدات خود پرسش‌هایی درباره ایران و جامعه ایران طرح کردند و در صدد پاسخ به آن برآمدند. این سفرنامه‌ها و پرسش‌های برآمده از آنها، بعداً زمینه‌ساز تشکیل مطالعات شرق‌شناسی و ایران‌شناسی شدند. از جمله موضوعات این پرسش‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: چیستی ایران، تاریخ ایران، جغرافیای ایران، فرهنگ و آداب‌ورسوم ایران، سیاست‌ورزی در ایران و غیره.

بی‌شک مهم‌ترین سفرنامه این عصر سفرنامه ژان شاردن (Jean Chardin) فرانسوی است. شاردن متأثر از فضای سیاسی - مذهبی حاکم بر فرانسه^۳ و اهداف تجاری به ایران سفر کرد. وی متأثر از جامعه ایران عصر صفوی و فضای جدید حاکم بر غرب و فرانسه عصر لوئی چهاردهم و به دلیل روحیه کنجکاو، دقیق و پژوهشگرانه‌ای که داشت، در صدد تدوین سفرنامه خود برآمد. اهمیت سفرنامه شاردن به گونه‌ای بود که درآینده مورد توجه سیاست‌مداران و متفکران غربی قرار گرفت و در اواخر قرن ۱۷ چاپ و منتشر شد.

شاردن متأثر از زمینه فکری مورخان غربی، یعنی دوگانه «شرق و غرب» وارد ایران شد. روحیه کنجکاو و ماجراجویانه به شاردن کمک کرد تا به نقاط گوناگون ایران سفر کند و با اتکا به فضای فکری و فرهنگی جدید و دانش جدید از یک‌سو و همچنین با تامل تطبیقی و انحطاط‌شناسانه میان ایران و کشورهای اروپایی از دریچه‌ای نوآیین به بررسی ایران بپردازد. همین امر به سفرنامه شاردن در مطالعات ایران‌شناختی جایگاه ویژه‌ای بخشیده است. در ابتدا فهم شاردن از ایران بر اساس نوشته‌های یونانی - رومی در دوره باستان بود اما با ورود شاردن به ایران و مواجهه عینی با مسائل جدید ایران و تلاش در راستای نقد نوشته‌های قدیم تاریخ‌نویسی یونانی - رومی منجر به پاسخ‌های جدید و لایه‌های معنایی جدیدی از مفهوم ایران نزد وی شد.

درباره سفرنامه شاردن پژوهش‌های چندی انجام شده، اما تاکنون پژوهش مستقلی درباره موضوع مقاله پیش‌رو صورت نگرفته است. از این بین می‌توان گفت مقاله علی‌اکبر جعفری و عظیمه پاینده با عنوان «بررسی هویت ملی - تاریخی ایرانی در سفرنامه شاردن» (جعفری و پاینده ۱۳۹۴: ۴۷) به ظاهر به پژوهش پیش‌رو نزدیک است. این مقاله در صدد

است تا بر اساس سفرنامه شاردن، مؤلفه‌های هویتی از جمله فرهنگ، مذهب، زبان و غیره را به‌عنوان ویژگی‌های هویتی ایران عصر صفوی توضیح دهد. اما از منظر بنیادین با پژوهش حاضر تفاوت اساسی دارد. زیرا جستار حاضر نه با مقوله هویتی خاص که با مفهوم و معنای بنیادین ایران سروکار دارد.

در مقالات خارجی می‌توان به مقاله «انگاره ایران در دوره صفویه؛ برتری دودمانی و تفاخر شهری» اشاره کرد. مسئله پژوهشی رودی متی در این مقاله مبحث هویت در دوره صفویه است که به صورت بنیادین و معنایی و مسئله پژوهشی با پژوهش پیش‌رو متفاوت است. اما به نظر می‌رسد که نقد اساسی و پایه‌ای بر مقاله رودی متی وارد است. به ویژه در جایی که رودی متی در مورد به کارگیری «نام ایران» در منابع این دوره بحث کرده است، دچار خطای فاحشی شده است. به عنوان نمونه رودی متی در صدد است تا به مخاطب مقاله القاء کند که در این دوره به صورت جزئی و حاشیه‌ای به نام ایران اشاره شده است. (رودی متی ۱۳۹۹: ۴۱) رودی متی در ادامه می‌نویسد که تنها کتاب افضل‌التواریخ است که به شکل زیادی از نام ایران استفاده شده است. این برداشت رودی متنی نیز اشتباه است و استفاده از نام ایران در اکثر منابع تاریخی دوره صفویه به وضوح و کرات آمده است و به عنوان نمونه می‌توان گفت که در قصص‌الخاقانی ۱۰۹ بار نام ایران به کار گرفته شده است. متی در مورد هویت محلی نیز می‌نویسد که: «هم‌زمان هویت‌های منطقه‌ای و ناحیه‌ای قدرتمندی هم حضور داشتند که وجودشان کاملاً طبیعی و شاید ناگزیر بود؛ پدیده‌ای که حاصل خواسته‌های گریز از مرکز در ایران است.» (رودی متی ۱۳۹۹: ۵۳) به نظر می‌رسد در این مورد رودی متی متأثر از فضای سیاسی و ایدئولوژیک قرن جدید است. متی در صدد است تا موضوعات قومی پیچیده امروزی ایران، که بخشی زیادی از آن دلیل بیرونی و بین‌المللی دارد، را در دوره صفویه توضیح دهد که به نظر می‌رسد با منابع دوره صفویه هم‌خوانی ندارد. در این مورد رودی متی به منابع تاریخ‌نویسی محلی ارجاع می‌دهد. یکی از این منابع که رودی متی به آن اشاره کرده است، کتاب جامع مفیدی در مورد تاریخ شهر یزد است. برخلاف برداشتی که رودی متی از این کتاب دارد، در جامع مفیدی ۶۹ بار به نام ایران اشاره شده است که کاملاً برآمده از یک مفهومی سیاسی و سرزمینی است.^۴ نویسندگان جامع مفیدی یزد را ذیل یک کل کلاستر به نام سرزمین ایران تعریف کرده است. به صورت کلی رودی متی در این مقاله معتقد است که مفهوم ایران ریشه در فرهنگ داشت و مختصات آن به لحاظ سیاسی یا سرزمینی آن مشخص نبود و اهمیت مبحث سرزمین در

ایران را مربوط به دوره مشروطه می‌داند. اما شاردن در مقاله پیش‌رو خلاف نظر رودی متی را مطرح کرده است.

چنان‌که اشاره شد، پژوهش‌های صورت‌گرفته درباره سفرنامه شاردن عمدتاً از منظرهای سیاسی و اجتماعی‌اند و در نتیجه هیچ‌یک به موضوع «مفهوم ایران» از نگاه شاردن پرداخته‌اند. پژوهش پیش‌رو برای نخستین بار از این منظر (مفهوم ایران) به سفرنامه شاردن پرداخته است.

با توجه به آنچه گفته شد، این مقاله کوششی در راستای پاسخ به این سؤال اصلی است که «مشاهده عینی شاردن از ایران چه تاثیری بر فهم پیشین شاردن (فهم ناشی از نوشته‌های یونانی و رومی) از ایران برجای نهاد؟»

پژوهش حاضر بر این فرضیه استوار است که شاردن با تصور دوگانه شرق و غرب بر ساخته مورخان یونانی - رومی درباره ایران وارد این سرزمین شد اما علیرغم مشاهده موارد مختلف متعارض با دیدگاه فوق و توجه به لایه‌های معنایی جدید از ایران در نهایت نتوانست خود را از زیر یوغ دیدگاه مذکور رها سازد.

روش تحقیق در پژوهش حاضر؛ تحلیل مفهوم خواهد بود. بر این اساس تلاش خواهد شد تا در ابتدا مفهوم ایران در دوگانه شرق و غرب، درک، فهم و تحلیل گردیده سپس سیر تحول مفهومی آن از منظر فهم شاردن بررسی خواهد شد. لازم به ذکر است که برای این پژوهش متن فرانسوی و متن ترجمه سفرنامه شاردن با ترجمه اقبال یغمایی مقایسه گردیده و محور پژوهش قرار گرفته و از هر دو متن استفاده شده است.

۲. نام ایران در سفرنامه شاردن

اصطلاح و یا نام ایران و یا ایرانشهر برای نخستین بار در دوره ساسانی رایج شد اما مورخان غربی ایران را با چه نامی می‌شناختند؟ یونانیان در اولین مواجهه جدی با ایران، با هخامنشیان آشنا شدند و از آن پس متأثر از اقوام پارس، که هخامنشیان برآمده از آنان بودند، به ایرانیان «پرسیس» (Persis) گفتند. همچنین یونانیان برای نامیدن کشور ایران، از واژه پرسیکه (Persia) و پرسس، که نام یکی از سرزمین‌های شاهنشاهی هخامنشی و برآمده از واژه پارس در زبان پارسی باستان است، استفاده کرده‌اند. (چنگیز مولایی ۱۳۹۹: ۲۹۰)

تبیین مفهوم تاریخی ایران از نگاه سفرنامه ... (امین داودی و قباد منصوریخت) ۷۵

در سفرنامه شاردن، متأثر از سنت تاریخ‌نگاری یونانی، لاتین و رومی، به فرانسوی به ایران پَرس (Perse) و به ایرانیان پَرسَن (Perses) گفته شده است. شاردن نام ایران را همراه صفات و عناوین متنوعی آورده است از جمله: (Jean Chardin 2018:447)

جدول ۱. اصطلاحات همراه با نام ایران بر اساس متن فرانسوی سفرنامه شاردن

ترجمه فارسی	متن فرانسوی
سکه‌های ایرانی	Les monnaies de Perse
پادشاهی ایران	Le Royal de Perse
تاریخ ایران	L'histoire de perse
پهلوانان ایرانی	Les héros persans
دربار ایران	La cour de Perse
دولت ایران	Le gouvernement de Perse
پایتخت ایران	La ville capitale de perse
خرد ایرانیان	La sagesse des Perses
ایالات ایران	Les etats de Perse
جغرافیای ایران	La géographie persan
رسم ایرانیان	La coutume de Perses
ارمنیان ایران	Les Armeniens de Perse
بزرگان ایران	Seigneurs de Perse

آنچه در کار شاردن اهمیت دارد این است که وی صرفاً به نام پَرس (Perse) اکتفا نکرده و سعی داشته تا برای مخاطب فرانسوی زبان توضیح دهد که ایرانیان سرزمین خود را، همانند ما (Perse) نمی‌نامند؛ بلکه آن را «ایران» یا «ایرون» می‌نامند. (Jean Chardin 2018:447) البته شاردن صرفاً به این موضوع اشاره کرده است و در تمام متن کتاب از همان اصطلاح پَرس (Perse) استفاده کرده است و ما نیز با توجه به توضیحات شاردن و مفهوم و معنایی که شاردن به این کلمه داده است، آن را «ایران» ترجمه کرده‌ایم. شاردن توضیح می‌دهد:

ایرانیان (Persans) سرزمین خود را ایران یا ایرون می‌نامند، و این نام را تورانیان که ایرانیان منسوب به آنان‌اند بر این سرزمین نهاده‌اند. تاریخ آنان روایت می‌کند که در

زمان پادشاهی افراسیاب، نهمین شهریار ایران، مرز ایران افزون‌بر اشتغال سرزمین کنونی، تمامی کشورهای میان دریای خزر و دریای چین را در شمال و خاور دربر داشته و هم‌او این امپراتوری پهناور و عظیم‌الظفر را در محل رود جیحون، آمودریا، به دو قسمت شمالی و جنوبی - این سوی رود و آن سوی رود - تقسیم کرد. بخش شمالی را توران و بخش جنوبی را ایران نامید. چنان‌که در تاریخ دوره باستان این دو اسم به صورت زیادی آمده، و پادشاه ایران را کی ایران، و پادشاه توران را کی توران می‌گفته‌اند، و ایران‌دخت شهبانوی ایران و توران‌دخت ملکه توران بوده‌است.

(Jean Chardin 2018:447)

هرچند شاردن به درستی ریشه نام‌گذاری «ایران» را بیان نمی‌کند، ولی بین نام «ایران» و بار معنایی و مفهومی آن و هویت جمعی ایرانیان قائل به ارتباطی تاریخی است که در خاطره مشترک ایرانیان حفظ گردیده‌است. شاردن دو بار به موضوع نام ایران اشاره می‌کند و در جای دیگری نیز برای تمایز بین استان فارس و ایران به توضیح این موضوع می‌پردازد:

ما در کتاب‌های تاریخ و جغرافیای خود غالباً سراسر ایران را به نام ایران می‌نامیم، اما ساکنان کشورهای مشرق‌زمین، همچنین خود ایرانیان، این کشور را ایرون می‌خوانند؛ و ایالتی را که در جنوب دامن گسترده است فارس یا فارسیان؛ و بعضی را عقیده بر این است که این نام از اسم یکی از پهلوانان اساطیری آنان به نام پرسه اشتقاق یافته‌است. (héros de leurs fables nommé Persée) (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۴، ۱۳۶۸) [مقایسه شود با

متن فرانسوی شاردن] (Jean Chardin 2018:1097)

افزون‌بر نامی که دنیای غرب از آن برای معرفی این سرزمین استفاده می‌کرد، شاردن اسامی دیگری را که بر این سرزمین نهاده می‌شده نیز آورده‌است. این اسامی متأثر از شرایط سیاسی زمانه و ذهنیت تاریخی همسایگان ایران بوده‌است. شاردن معتقد است که ایرانیان و ایران را، زمانی شیعه و رافضی می‌نامند که بحث و موضوع مربوط به مذهب باشد، (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۶۷۸) و زمانی سرزمین قزلباش نامیده می‌شود که صحبت از پیروزی‌های آنان باشد. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۶۷۸)

شاردن برای تمایز بین نامی که ایرانیان بر خود نهاده بودند و نامی که همسایگان بر آن‌ها گذاشته بودند، به توضیح مفهوم و معنای آن می‌پردازد. وی می‌نویسد: «ترک‌ها و تازیان ایرانیان را عجم، و ایران را عجمستان می‌نامند و عجم به معنی بیگانه و وحشی است.» (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۶۷۸) شاردن با توضیح معنای عجم سعی بر آن دارد تا ذهنیت

همسایگان ایران و دشمنی آنان با ایران را نشان دهد و به نظر می‌رسد از نگاه شاردن این نام‌گذاری بار و مفهوم منفی دارد و ایرانیان آن را نپذیرفته‌اند و همسایگان از آن برای ایران، که دشمن و رقیب منطقه‌ای آنان است، استفاده می‌کنند.

در مقابل این دیدگاه، شاهد صفات برجسته و نیکویی از جانب ایرانیان برای معرفی این سرزمین هستیم. شاردن می‌نویسد:

این نکته نیز گفتنی است که من دریافته‌ام ایرانیان هرگز نام کشور خود را بدون نعت یا صفت برجسته‌ای بر زبان نمی‌آورند و نمی‌نویسند؛ مثلاً می‌گویند: "ممالک مقدسه، کشور مبارکه، کشور معظمه"؛ در فرمان‌ها نیز این القاب و نعوت رعایت می‌شود.

(Jean Chardin 2018:280)

بنا بر آنچه گفته شد، می‌توان به بررسی و فهم جدال بر نام ایران از منظر ایرانیان و غیرایرانیان که در همسایگی ایران بودند، پرداخت. مراد، جدال بر سر تعریف یک نام است: ایرانیانی که خود را «ایران» «ایرانی» و یا به قول شاردن «ایرونی» به همراه صفات نیک و برجسته معرفی می‌کنند و همسایگانی که آنان را عجم و دیگر عناوین با بار منفی (از نگاه شاردن) معرفی می‌کنند.

جدال معنایی در نام‌گذاری را می‌توان ذیل تاریخ مفاهیم کوزلک بیشتر مورد توجه قرار داد. کوزلک علاوه بر تعریف مفهوم و پادمفهوم به توضیح مفاهیم متقارن و نامتقارن می‌پردازد. به نظر وی در مفهوم متقارن، «خود» در نام‌گذاری بر «دیگری» مؤثر است و «دیگری» آن را قبول دارد و از جانب هردو به رسمیت شناخته می‌شود. اما در مفاهیم نامتقارن، معانی بد و تحقیرآمیزی نهفته است که «دیگری» آن را برای خود به رسمیت نمی‌شناسد. (محدثه جزائی ۱۳۹۹:۷۵) نمونه‌هایی از این مفاهیم نامتقارن از این قرارند: «هلنی و بربر»، «مسیحی و بت‌پرستان»، «انسان یا غیرانسان». (راینهارت کوزلک ۱۴۰۱:۲۲۵) بنابراین تاریخ «نام کشور ایران» ذیل عناوین گوناگون را می‌توان با تحول مفاهیم و معنا و مرتبط با تاریخ سیاسی و اجتماعی جست‌وجو کرد، و از این دریچه به نوع و میزان کنش و واکنش و تنش در ارتباطات سیاسی و منطقه‌ای ایران با همسایگان پی برد.

بحث درباره نام ایران بر اساس دیدگاه شاردن، از یک سو اشاره به نام تاریخی ایران در مناسبات تاریخی با غرب دارد و از سوی دیگر، بر اساس تغییرات تاریخی لایه‌های معنایی جدیدی نیز به آن اضافه شده است که شاردن با مشاهدات عینی آن را توضیح می‌دهد.

۳. ایران به مفهوم یک سرزمین باستانی

شاردن با نگارش سفرنامه خود قصد داشت تا جامعه ایران عصر صفوی را به دنیای غرب معرفی کند، اما همان گونه که اشاره شد، وی به جامعه ایران عصر صفوی محدود نشده و علاوه بر توضیح و معرفی ایران عصر صفوی، تاریخ ایران باستان را نیز مورد بررسی قرار داد. روشن است که با توجه به تغییرات و تحولات عصر رنسانس و بازگشت اروپائیان به علوم و معارف یونان باستان از جمله تاریخنگاری یونانی، اروپائیان تصور جدیدی از دول معاصر یونانیان باستان و به خصوص رقبای آنان پیدا کردند. ایران نیز از این گروه مستثنی نبود و البته شاردن هم محصول فضای معرفتی و علمی جدید اروپا بود. از این روست که در آن زمان، ایران عصر صفوی از نگاه شاردن، در آینه ایران عهد باستان فهمیده و معرفی می شود. امری که در توجه به تاریخ ایران باستان در دوره های بعد بی تاثیر نبود؛ (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۷۰۰) جریانی که در دوره قاجار و پهلوی در بین مورخان و متفکرین ایرانی رشد کرد و همانند نگاه شاردن به ایران باستان، یک نگاه افتخارآمیز به تاریخ ایران باستان داشتند و دوران اسلامی را دوران هرج و مرج و فروپاشی تمدنی ایران می دانستند. (محمد میراحمدزاده ۱۳۸۹: ۹) البته قابل تأمل است که پژوهش های جدید معتقدند که هدف شاردن از مقایسه ایران باستان با دوران اسلامی تأکید بر نحوه شکل گیری استبداد بر یک کشور باستانی است که الگویی برای جامعه فرانسوی و لوئی چهاردهم باشد که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

شاردن از منابع تاریخی دوران باستان مکرراً بهره برده و در سفرنامه به آنان ارجاع داده است. از جمله از هرودوت، بطلمیوس، کوینت کورس (Quinte curce)، استرابون، پلین (Pline)، تورات، گزنفون، آریان (Arrian) و غیره استفاده کرده و طبعاً از آنان تأثیر پذیرفته است. البته این اثرپذیری انفعالی محض نبوده و شاردن کوشیده است تا از منظری عقلانی و انتقادی با نوشته های آنان روبرو شود. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۱، ۳۲۹)

البته شاردن به مناسبت های مختلف علیرغم حفظ قالب موضوعی بحث، یعنی دوره صفویه، به مناسبت های مختلف به نبردها و رخداد های مهم تاریخ ایران باستان پرداخته است. وی از کورش و داریوش هخامنشی نام می برد و داستان هایی از این افراد ذکر می کند، و به طور ویژه ای به زرتشتیان، به عنوان یادگاران ایران باستان، توجه می کند و با دیدی مثبت به آنان می پردازد. وی معتقد است:

تبیین مفهوم تاریخی ایران از نگاه سفرنامه ... (امین داودی و قباد منصوریخت) ۷۹

اگر در سرزمین ایران، ترکان [منظور ترکان عثمانی است]، که بسی تن‌پرور و آسان‌گیرتر از ایرانیانند، و دلبستگی‌شان به شرایط و لوازم زندگی کمتر، و حکومتشان جبارتر است، مسکن داشتند، بی‌گمان این کشور از آنچه هست بایرتر و ناآبادتر می‌افتاد. و اگر حکومت و اختیار این مملکت به دست زردشتیان نژاده و راستگار، یا ارمنیان بود، به تحقیق در مدتی نه بسیار دیر، چنان آبادان و پر نعمت می‌شد که به عظمت و شکوه دوره باستان می‌رسید. (Jean Chardin 2018:280)

شاردن در ادامه نگاه انحطاط‌شناسانه‌اش به تاریخ ایران نیز، ایران باستان را عصر شکوه و عظمت و ثروت ایران و دوران پساباستان را عصر هرج و مرج و زوال ایران می‌داند. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۷۰۰) علاوه بر این، شاردن سعی دارد تا داستان‌های حماسی شاهنامه فردوسی و روایت‌های افسانه‌ای موجود و ناظر و مرتبط با پادشاهان افسانه‌ای ایرانی (پیشدادیان و کیانیان) را با نام‌های تاریخی ذکر کند؛ دارا را همان داریوش سوم هخامنشی می‌داند (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۵۰۵) و پهلوانان ایرانی همچون «رستم» و شاهنامه فردوسی را به اروپاییان معرفی می‌کند. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۱، ۳۶۵) سوسن مخبری در پژوهش جدیدی معتقد است که هدف شاردن از نقد استبداد در ایران در واکنش به فضای سیاسی استبدادی حاکم بر فرانسه بوده است. مخبری معتقد است که شاردن بدین شکل درصدد بوده است تا ایران را به عنوان یک سیستم استبدادی به جامعه فرانسوی و بخصوص لوئی چهاردهم معرفی کند. (Susan Mokhberi 2019: 8-25) از نگاه شاردن ایران به عنوان کشوری که در عهد باستان به دور از استبداد شاهان قرار داشته است ولی در دوران اسلامی و با یورش تاتار به تدریج به سمت استبداد رفته است. سوسن مخبری در این زمینه می‌نویسد که متن سفرنامه نه تنها آموزشی برای پادشاه فرانسه ارائه می‌کند، بلکه گاهی انتقادی پنهان از لوئی چهاردهم، دربار او و نخبگان فرانسوی نیز دارد. با این حال، تازگی متن شاردن در استفاده از سرزمینی بیگانه به عنوان الگو است. تاج‌گذاری سلیمان مانند یک سفرنامه خوانده می‌شود و در عین حال ژانر آینه‌ای را به خواننده ارائه می‌دهد. شاردن به فرانسه و لوئی چهاردهم جوان درباره خطرات مطلق‌گرایی هشدار می‌دهد. (Susan Mokhberi 2019: 21)

شاردن در یک بخش از سفرنامه خود، خبر از فضای فکری حاکم بر غرب می‌دهد که بر اساس آن، توجه روشنفکران غربی بر وجهه ملی و تاریخ باستانی ایران است که ایرانیان با تکیه بر آن می‌توانند مقابل ترکان عثمانی ایستادگی کنند و سرزمین‌های ازدست‌رفته را پس گیرند. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۷۶۱) این نگاه را می‌توان در سفرنامه سانسون نیز

مشاهده کرد. وی معتقد است که سفرای اروپایی در دربار شاه صفوی، در صددند تا تاریخ و شکوه و عظمت ایران باستان را به پادشاه ایران معرفی کنند.^۵ سانسون نیز در همین عصر می‌زیست و در دربار شاه سلیمان به ایران آمده بود. (نیکلا سانسون ۱۳۴۶: ۲۰۴) سوسن مخبری نیز به این موضوع پرداخته است و معتقد است که کاتولیک‌های فرانسوی برای تبلیغ علیه عثمانی و اتحاد با ایران علیه عثمانی، جزوه‌هایی با مفهوم نزدیکی و شباهت فرهنگی ایران و فرانسه منتشر می‌کردند. (Susan Mokhberi 2019: 14)

در اینجا این پرسش به وجود می‌آید که چرا شاردن بر شکوه ایران باستان تاکید می‌کند؟ طبعاً شاردن خود از دلیل آن سخنی به میان نمی‌آورد. اما با توجه به فضای آن روزگار اروپا و جنگ اروپا با عثمانیان مسلمان، سابقه جنگهای صلیبی و همچنین آنچه که خلف شاردن، سانسون از القائنات سفرای اروپایی به شاه ایران برای احیای عظمت ایران باستان از طریق جنگ با عثمانی و بازپس‌گیری مناطق از دست‌رفته می‌گوید، روشن است که وی به دلیل دشمنی با عثمانیان و دین آنان سعی کند تا افزون‌بر تشدید دشمنی میان ایران و عثمانی، با طرح عظمت ایران باستان، که در جای خود درست است، دامنه اختلاف مذهبی را به اختلاف تاریخی و سیاسی نیز گسترش دهد.

۴. ایران به مفهوم پیوستگی و تداوم تاریخی

تغییرات و تحولات اجتماعی و تاریخی اصل لاینفک و ذاتی تاریخ هر جامعه است. اما آنچه که در جریان و مراحل تغییر و تحول یک جامعه اهمیت اساسی دارد نسبت به دوران و دوره ماقبل و مابعد پس از وقوع تغییرات است. آیا پس از وقوع تغییرات نسبت و رابطه دوره جدید با دوره قدیم حفظ می‌شود و یا قطع گردیده و تداوم تاریخی از میان می‌رود؟ هر دو صورت در تاریخ بشر صورت واقعیت پیدا کرده است. بسیاری از کشورهای همسایه ایران در جریان تغییرات و تحولات استحاله شده و رابطه خود با دوران قبل را از دست داده‌اند. اما ایران از جمله کشورهایی است که در جریان تاریخ پرحادثه و پرتغییر خویش همچنان تداوم و پیوستگی خود را حفظ کرده است. از جمله در جریان مهم‌ترین تحول تاریخ ایران یعنی گذار از دوران باستان به دوران اسلامی، رابطه ایران با دوران قدیم همچنان حفظ شد. این امر در عین ساری و جاری بودن در عینیت تاریخ ایران در منابع تاریخ‌نگاری اسلامی نیز به صراحت مورد تاکید قرار گرفته است. به عنوان نمونه مورخان بزرگی همچون ابن قتیبه در عیون‌الخبار، (ابن قتیبه ۱۹۸۶: ۱۹۵) دینوری در اخبارالطوال،

(دینوری ۱۳۶۴: ۴۸) طبری در تاریخ الرسل و الملوک، (طبری ۱۳۷۵: ۲۸۷) حمزه اصفهانی در سنی ملوک الارض و الانبیا، (حمزه اصفهانی ۱۳۴۶: ۵) ابن مسکویه در تجارب الامم و تهذیب الاخبار، (ابن مسکویه ۱۳۷۷: ۳۷) ثعالبی در غرر اخبار ملوک الفرس، (ثعالبی ۱۳۶۸: ۵) ابوریحان بیرون در آثار الباقیه (بیرونی ۱۳۸۶: ۱۴۵) و مورخان عرب از جمله مقدسی در کتاب البداء و التاریخ، (مقدسی ۱۳۷۴: ۵۰۳) مسعودی در مروج الذهب (مسعودی ۱۳۸۲: ۲۱۵) و منابع متعدد دیگر به تفصیل تداوم و پیوستگی تاریخ ایران را به نگارش درآورده‌اند. علیرغم تفاوت در نحوه نگارش و توجه به موضوعات مختلف، به تعبیر واضح‌تر منابع مذکور در عین نقل حوادث تاریخ ایران قبل از اسلام، به صراحت تأکید کرده‌اند که ایران در عین اسلام آوردن همچنان رابطه خود با گذشته و در نتیجه تداوم تاریخی خود را حفظ کرده است. به عنوان نمونه قاضی ناصرالدین عمر بیضاوی متوفی ۶۹۲ ه.ق در کتاب نظام التواریخ موارد فوق را به صراحت بیان کرده است. (بیضاوی ۱۳۸۲: ۳) امری که به درستی مورد تأکید احمد اشرف نیز قرار گرفته است:

اول این که بیضاوی موضوع کتاب را «تاریخ سلسله‌ی حکام و ملوک ایران» اعلام می‌کند. دوم این که در میان پهنه جغرافیایی کشور ایران می‌گوید: «طول آن از فرات است تا جیحون بلکه از دیار عرب تا حدود خجند» سوم اینکه عرصه تاریخی آن را «از آدم علیه السلام» تا زمان تألیف کتاب می‌گستراند. چهارم این که رسماً اعلام می‌کند هدف کتاب آن است که تداوم تاریخ ایران را «بر سیل اتصال» به دست دهد، و سرانجام این که می‌گوید کتاب را «به زبان فارسی ساختم تا فواید آن عام باشد». (احمد اشرف ۱۳۹۸: ۱۳۸)

بر اساس آنچه گفته شد مفهوم ایران برآمده از یک سنت تاریخی است که می‌توان در آثار تاریخی ایرانی و اسلامی تداوم و پیوستگی آن را مشاهده کرد. این تداوم و پیوستگی تاریخی از نگاه شاردن به عنوان ناظری بیگانه نیز با دقت تمام مورد توجه قرار گرفته است. به عبارت دیگر «ایران» موضوع مورد تأمل و پژوهش شاردن است. وی سعی دارد وجوه متنوع آن را به صورت پیوسته توضیح دهد. به همین دلیل، شاردن علاوه بر کوشش برای شناسایی جامعه ایران عصر صفوی، به پیوستگی تاریخی ایران نیز توجه کامل داشته است. بر این اساس شاردن ایران را کشوری به هم پیوسته و تاریخی معرفی می‌کند که از عهد باستان دولت و کشورش تأسیس شده و تا دوره معاصر شاردن تداوم داشته است. آنچه در سفرنامه شاردن از اهمیت بی‌چون و چرا برخوردار است، فهم و درک و رویکرد تاریخی

نسبت به ایران است. بر این اساس، شاردن برای توضیح هر موضوعی سعی دارد تا دلایل تاریخی آن را پیدا کند. همین امر منجر به روایت تاریخ ایران باستان تا عصر نویسنده شده است. به بیانی دیگر، می توان گفت شاردن یک گفت و گو بین گذشته و حال به وجود می آورد و سعی می کند تا مفهوم ایران را از مجرای سیر تاریخی آن مورد شناسایی قرار دهد. این رویکرد چندان از نظر شاردن اهمیت می یابد که حتی وقتی که در توصیف و توضیح یک رسم برمی آید، ابتدا به تمهید مقدمات تاریخی پرداخته و سپس به بیان وضع موجود اقدام می کند. به عنوان مثال نمونه ای از روش شاردن را در این فقره به خوبی می توان دید:

در تاریخ یونان، می خوانیم وقتی تمیستوکل Themistocle به دربار اردشیر Xerxes پادشاه ایران پیوست، سلطان از او خواست که همواره بهترین انواع مواد خوراکی را آماده داشته باشد، و مطابق رسم معهود یکی از ایالات، نان دربار، ایالت دیگر شراب، و ولایت دیگر مصرف گوشت دربار را می فرستاد. ... درست همان رسوم و آداب و ضوابطی که در روزگاران کهن معمول بوده، در این زمان جاری است؛ چنان که ما در آن قسمت از تاریخ هرودوت، که درباره آنتیل Anthyllé یکی از امصار مصر سخن می سراید، می خوانیم: «از روزگاری که ایران بر کشور مصر مسلط شده کفشگران آنتیل که یکی از شهرهای معتبر مصر می باشد کفش های مورد نیاز همسر پادشاه ایران را درست می کنند.» (Jean Chardin 2018:739)

این رویکرد تاریخی موجب می گردد که تاریخ ایران باستان از نظر شاردن به مثابه آینه اکنون نما عمل کند، چراکه در مواجهه با شهرهای ایران عصر صفوی تمام تلاش خود را به کار می گیرد تا نام یا ریشه باستانی شهرها را مورد شناسایی قرار دهد. نام هایی که همچنان تداوم دارند:

شاه عباس، پسر شاه صفی، این سیاست را دنبال کرد، و برای مزید جلوگیری از صرف مخارج بیهوده حکومت بسیاری از ایالات و ولایات را که بیم شورش و جنگ در آنها نبود مانند قزوین در پارت، گیلان و مازندران که هیرکانی قدیم هستند، و کرمان که جزو ماد (Medie Atropatienne)^۶ می باشند و خراسان که باکتریان (Bactriane) و آذربایجان که مدی است، منحل کرد، و من همه این ایالات و ولایات را بی حاکم دیدم، ولی همین که بیم حمله بیگانگان بر آنها در میان آمد، دگر بار به آنجا حاکم اعزام داشتند. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۳، ۱۱۶۵)

شاردن نام پادشاهان ایران را در یک خط در نظر می‌گیرد و فصل معرفی و تاج‌گذاری شاه سلیمان صفوی را با این عنوان و تیتراژ «سلیمان - سومین از نظر نام - دویست و سی و چهارمین شهریار ایران» شروع می‌کند. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۴، ۱۶۰۱) که این موضوع نیز در ادامه همان نگاه «تداوم تاریخی ایران» است. یا در جایی دیگر، شاردن درباره مرگ شاه عباس دوم می‌نویسد: «و اگر بخت یاری می‌کرد و عمر دراز می‌یافت، بی‌گمان به یمن کاردانی و تدبیر و همت خود، ایران را به عظمت و آبادانی و توانمندی دوران باستان می‌رساند.» (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۴، ۱۶۰۱)

شاردن در روایت و توضیح پیوستگی و تداوم تاریخی ایران علاقه‌مند است تا دوره‌های مختلف تغییر و تحول یا اعتلا و انحطاط ایران تا روزگار خودش را توضیح دهد. معنای این امر این است که ایران از نگاه شاردن نه تنها در سکون و رکود سیر نکرده است، بلکه مراحل متعددی از تغییر و تحول را طی کرده است، به زعم شاردن ایران در عهد باستان ثروتمند و آباد بوده و در دوران اسلامی و با هجوم اعراب به ایران و در پی آن ورود ترکان و مغولان به ایران دچار زوال شده است. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۷۰۰)

مایه شگفتی نیست که چرا پادشاهان ایران مستبد و خودکامه‌اند، زیرا حکومت ایران مبتنی بر قدرت نظامی است، و از هزار سال پیش از این‌که شاهنشاهی ایران بر اثر هجوم تازیان سقوط کرد و غارت و ویران شد، همواره عرصه‌گاه زورآزمایی و در معرض جدال و ستیز و آویز بوده است. پس از حمله اعراب، مغولان، و از آن پس ترکان و تاتارها بر این سرزمین مسلط شدند، و آنان که اکنون نیز این کشور را زیر سلطه خود دارند برخی مانند شاه، نژاد از تاتار و تازیان دارند،^۷ و برخی چون چریکان جدید، گرجی‌اند و آشکار است هر آنجا که حکومت نظامی خیمه برپا داشته است آزادی خفه و خاموش می‌گردد، و استبداد و خودکامگی جانشین آن می‌شود. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۳، ۱۱۵۴)

شاردن در بیانی قابل تأمل نکته بسیار مهم اما مغفولی را در تاریخ ایران مورد توجه قرار می‌دهد که متأسفانه حتی امروز نیز از نظرها مغفول است. شاردن ضمن نیم‌نگاهی انحطاط شناسانه به تاریخ ایران رابطه قدرت نظامی و تداوم تاریخی ایران و نسبت آن با آزادی را مورد توجه قرار می‌دهد. اگرچه نظر شاردن یکسره قابل پذیرش نیست اما یکسره هم قابل رد نیست. مراد این است که شاردن صرفاً با اتکای به ظاهر تاریخ ایران و توجه به قدرت نظامی (لشکری) نسبت آن با استبداد و خودکامگی و فقدان آزادی را مورد توجه قرار

می‌دهد اما قادر به تبیین ریشه‌های جغرافیایی و خاستگاه اجتماعی آن نیست. شاردن نمی‌تواند توضیح دهد که چرا خاستگاه اجتماعی قدرت نظامی در ایران برخلاف اروپا دیرپا و دیرزی بود. البته اگر بتوانیم نظر و پژوهش سوسن مخبری را پایه تحلیل برای این بخش قرار دهیم، به نظر می‌رسد که شاردن درصدد است تا بدین‌شکل استبداد و خودکامگی در ایران را الگویی برای پادشاه فرانسه معرفی کند. شاردن توضیح می‌دهد که آزادی در ایران خفه و خاموش گردیده است و جای آن را استبداد گرفته است. بنابراین می‌توان گفت علاوه بر اینکه شاردن مسائل جامعه ایران، از جمله آزادی و رفاه عصر باستان و استبداد و خفقان دوران اسلامی، را ریشه‌یابی و تحلیل و تبیین می‌کند بلکه درصدد است تا الگویی از یک سقوط و استبداد نیز برای پادشاه فرانسه ترسیم کند که از استبداد و مطلق‌گرایی دور شود. (Susan Mokhberi 2019: 21)

در ادامه بحث تداوم و پیوستگی تاریخ ایران، شاردن از واقعه‌ای سخن می‌گوید که ظاهر آن غضب پادشاه بر مقامی بلندپایه و تنبیه شدید اوست اما در باطن حاکی از توجه ایرانیان، به‌خصوص پادشاه، به تاریخ و تداوم آن است:

پادشاه فقید پس از اینکه وی را از مقام بلندش عزل و همه دارایش را مصادره و ناچار به خانه‌نشینی کرد، به وی فرمان داد، در ازای چهل هزار لیور حقوق سالیانه که درباره وی مقرر کرد، تاریخ کشور ایران را از دوران نخستین شهریار این سرزمین تا سال ۱۰۳۸ هجری برابر ۱۶۲۹ میلادی بنویسد. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۴، ۱۵۹۷)

بنابراین «تداوم تاریخی ایران» یکی از معانی مفهومی ایران است. مفهومی که از تداوم اجتماعی، سیاسی، جغرافیای و فرهنگی ایران حکایت می‌کند. شاردن تداوم تاریخی ایران و پیوستگی زنجیروار تاریخ ایران را روایت می‌کند و مخاطب فرانسوی‌زبان را در مقابل روایتی از یک کشور تاریخی و کهن قرار می‌دهد که تداوم تاریخی یکی از مفاهیم آن است. از کشوری تاریخی و کهن روایتی ارائه می‌دهد که تنها سابقه تاریخی ندارد بلکه افزون بر آن تداوم هم دارد و همچنان در نسبت با گذشته به سیر خود ادامه می‌دهد. تاکید شاردن بر این امر معنایی جز ارائه تصویری شفاف از ایران برای مخاطب فرانسوی ندارد.

۵. ایران به مفهوم یک واحد سیاسی - سرزمینی

مورخان ایرانی دوره صفویه به یکپارچگی سرزمینی ذیل نام ایران اشارات فراوان داشته و ایران عصر صفوی را در قالب یک کل واحد معرفی کرده‌اند. ولی‌قلی‌خان شاملو در قصص‌الخاقانی نام ایران را همراه با صفات و عناوینی آورده است که توضیح دهنده مفهومی دال بر کل یکپارچه‌ای به نام ایران است. از جمله «شاهنشاه زمان و خسرو ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۸۳) «بلاد ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۱۱۳) «ممالک اطراف ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۵۹) «بزرگان دانش‌منش خطه ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۹۷) «خطه ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۹۷) «اهل ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۲۶۲) «کشور ایران»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۳۱۲) «بلاد ایران بهشت‌نشان»، (ولی‌قلی‌خان شاملو ۱۴۰۰: ۳۲۹) و صدها عنوان و صفت دیگری که همراه با نام ایران برای معرفی سرزمین و قلمروی حکمرانی صفویه ذیل نام ایران آمده است. در ادامه همین تصویر و نگاه به ایران یکپارچه به‌عنوان یک سرزمین واحد سیاسی، خوزانی در *افضل‌التواریخ* درباره به‌سلطنت‌رسیدن شاه عباس می‌نویسد: «و ایشان بنوشتن احکام قیام نموده، به هر طرف مژده مسرت مصحوف قورچیان و غلامان رسانیده، آوازه سلطنت عالم‌افروز در ممالک ایران انداختند.» (فضلی بیگ خوزانی ۱۳۹۴: ج ۳، ۶)، علاوه بر این منابع می‌توان به اسکندر بیگ منشی نیز اشاره کرد که بر نام و مفهوم ایران در این دوره تاکید دارد و جایگاه نام و مفهوم ایران را می‌توان ذیل یک پژوهش مستقل در مورد این کتاب تدوین کرد. (اسکندر بیگ ترکمان ۱۴۰۲: ج ۱، ۱۰۰)

وجود اندیشه سیاسی ایران یکپارچه در این دوره محصول دوره شاه عباس و حتی شاه اسماعیل نیست. روایت مورخان از وضعیت پایانی حکومت آق‌قویونلو کاملاً بر اساس این اندیشه صورت گرفته است. از جمله یحیی قزوینی در *لب‌التواریخ* می‌نویسد:

چون دولت آق‌قویونلو چنانچه سابقاً ایراد یافته ضعیف گشت و در ممالک ایران هرج و مرج شد، مردم عالم پامال ظلم و عدوان گشتند و نهب و غارت شیوع یافت و کار عالم از نسق و نظام بیفتاد، رایات نصرت آیات شاهی بعون عنایت الهی در اواسط محرم سنه خمس و تسع مائه (۹۰۵) به عزم تسخیر ممالک ایران و اطفای نایره ظلم و طغیان در حرکت آمد. (یحیی قزوینی ۱۳۸۶: ۲۱۸)

آنچه که یحیی قزوینی بر آن تاکید دارد رواج هرج و مرج و ظلم و عدوان و نهب و غارت و از نسق افتادن کارها در سرزمینی یکپارچه به نام ایران است. کاری که شاه

اسماعیل انجام داد کاری جدید و بی سابقه نبود بلکه نجات پیکر نیمه جان سرزمینی یکپارچه به نام ایران از هرج و مرج و ظلم و عدوان بود. روملو در *احسن التواریخ* در اواسط حکمرانی شاه طهماسب صفوی، وقتی شاه طهماسب در شرق ایران، بر ازبکان پیروز می شود و در غرب نیز با عثمانی ها به صلح می رسد، می نویسد:

در این سال [۹۵۰]، شاه دین پناه در غایت عظمت و حشمت در قزوین قشلاق نمود. بلاد ایران به یمن معدلت آن حضرت آراسته گشت و کافه رعایا و عامه برایا در مهد امن و امان آسودند و به دعای دوام دولتش مشغول بودند. (حسن بیگ روملو ۱۳۸۴: ۱۲۸۸)

به این ترتیب شاردن با درک درستی که از ذهنیت سیاسی ایرانیان و نظام سیاسی ایران دارد، فهم ایرانیان از قلمرو سیاسی و تاریخشان را ثبت و ضبط می کند. شاردن به وضوح نشان می دهد که ایران از نظر وی اسم بی مسمی نیست. این نام بر سرزمین معین و مشخص و قلمروی سیاسی متمایزی دلالت دارد که از حدود و ثغور و سرحدات مشخصی برخوردار و نظام سیاسی آن در قالبی مشخص و معین یعنی «دولت شاهنشاهی ایران» یا «پادشاهی صفوی شاهنشاهی ایران» (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۱، ۳۰۷) وظیفه اداره آن را برعهده دارد.

این سرزمین مهر و نشان رسمی دولتی، ذیل نام ایران، دارد؛ «کشور» خوانده می شود و دارای حد و حدود، فرهنگ و آداب و رسوم، پایتخت، دولت مرکزی، قلمروی سیاسی مشخص و... است. شاردن در این مورد می نویسد: «... یک روی سکه های مسین علامت رسمی ایران که نشان شیر و خورشید است در حالی که خورشید از پشت شیر برمی آید نقش شده...» (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۹۱۲) شاردن در اینجا پا را از این هم فراتر نهاده و همه ویژگی های طبیعی و جغرافیایی متنوع و غیره را ذیل نام «ایران» آورده است. برخی از این موارد از این قبیل اند: «آب و هوای ایران» (Le climat de perse)، (Jean Chardin 2018: 503)، «میوه در ایران» (les fruits en Perse)، (Jean Chardin 2018: 1093)، «گل های ایران» (Des fleurs de la Perse)، (Jean Chardin 2018: 1292)، «ورزش ها و بازی های ایرانیان» (Des exercices et des jeux des Persans)، (Jean Chardin 2018: 492)، «تغذیه و خوراک ایرانیان» (De la nourriture des Persans)، (Jean Chardin 2018: 508) و موارد بسیار دیگری که همراه با نام ایران آمده است. به عبارت دیگر شاردن رابطه جغرافیا و سیاست و اجتماع و فرهنگ را کاملاً منطبق بر یکدیگر در نظر گرفته است.

چنانکه اشاره شد شاردن نام ایران را با عنوان «مرزها و سرحدات ایران» (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۵، ۱۷۰۸) آورده است. یعنی «ایران» را به عنوان یک کل سرزمینی و یک «کشور»، که سرحدات و مرزهای آن مشخص است، معرفی می کند:

بر اساس نظر بزرگان و جغرافی دانان ایرانی، کشورشان بزرگترین امپراتوری های روی زمین است. آنان برای نمایاندن گستردگی مملکت خود مرزهای باستانی را، که سرزمینی وسیع و محصور میان چهار دریا: دریای سیاه، دریای سرخ، دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان است، ارائه می کنند؛ سرزمینی که شش رودخانه بزرگ فرات، ارس، دجله، فاز،^۱ آمودریا و سند در اطراف آن جریان دارند؛ و هیچ توصیفی واضح تر و روشن تر از این نمی تواند مرزهای این سرزمین پهناور را نشان دهد. (Jean Chardin 2018:447)

شاردن با تاکید بر آنچه که درباره مرز نوشته است تاکید می کند ایرانیان درکی دوگانه از مرز دارند. نوع اولی، مرزهایی اند که در عالم واقعیت وجود دارند و نوع دوم، مرزهای تاریخی و طبیعی اند که با هجوم بیگانگان و همسایگان متجاوز از دست رفته اند؛ و ایرانیان همواره در رؤیای بازپسگیری آن مرزها هستند:

دریاها و رودخانه هایی که به آنها اشاره کردم در زمان حاضر، سرحد واقعی ایران نمی باشند، و از مرز این کشور مخصوصاً در جهت دریای سرخ کاسته شده، اما جغرافی دانان ایران همچنان سرزمین های از دست شده را جزو ایران می شمارند، و بر این اعتقادند هیچ عاملی نمی تواند به طور دائم آنها را از ایران جدا بکند؛ به سخن دیگر، این دریاها و رودخانه ها مرز طبیعی و همیشگی ایران است، و تغییراتی که حاصل شده آن قدر مختصر و ناقابل است که درخور اعتنا نیست؛ و همین که پادشاهی توانمند و خداوند تدبیر و اراده همانند شاه عباس بزرگ که بیش از شصت سال از زمان سلطنتش گذشته به تخت سلطنت برآید و زمام کشور را به دست توانای خود بگیرد، سرزمین هایی را که از ایران جدا کرده اند به یک نهیب پس می گیرد، و مرز کشور را تا سرحد ایران باستان می رساند. (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۲، ۶۸۵)

می توان گفت این تصویر از جغرافیای ایران در سفرنامه شاردن، متأثر از شناخت وی از کتب جغرافیایی ایرانی، به خصوص منابع جغرافیایی محدود دوره صفویه است. یکی از منابع جغرافیایی دوره صفویه، که تنها به موضوع جغرافیایی پرداخته، کتاب مختصر مفید اثر محمد مفید مستوفی رساله ای در حوزه جغرافیاست، به نظر می رسد این رساله جغرافیایی نیز

متأثر از *نزهة القلوب* حمدالله مستوفی است. مستوفی درباره جغرافیای ایران در دوره صفویه این چنین می نویسد:

حکما و دانایان فرموده اند که ایران زمین در وسط معموره ربع مسکون واقع گشته و مملکتی است در غایت وسعت و نهایت مساحت، مشتمل بر صنوف نعمای الهی شرقی ایران ولایت سند و کابل و ماوراءالنهر و سیس و شام، و شمالی ولایات ارس و آس و تکس و چرکس و برطاس و دشت خورک مشهور به دشت قبقاق و آلان که فرنگستان گویند، و فرق میان ایران زمین قلعه اسکندر و بحر خزر است که دریای گیلان و مازندران نامند. مؤلف *نزهة القلوب* مرقوم نموده که "مملکت ایران زمین بر میان ربع مسکون است مایل به غرب، چنان که در طول اکثر آن از نصف غربی و اقلش از نصف شرقی است و در عرض بیشتر آن از اقلیم سیم و چهارم و اندکی از اقلیم دیگر افتاده. طولش از قونیة روم است تا جیحون بلخ." (مستوفی بافقی ۱۳۹۰: ۱۹)

بنابراین آگاهی جغرافیایی از مفهوم ایران در سفرنامه شاردن بسیار دیده می شود، آگاهی ای که متأثر از مورخان و جغرافی دانان ایرانی و یا ممکن از روایات شفاهی بوده و از نگاه شاردن، ایران یک واحد کل و یک مجموعه به هم پیوسته سرزمینی است که بخش های سازنده آن با مفهوم ایران و نام ایران معرفی می گردد. شاردن افزون بر اینکه تداوم تاریخی در مفهوم ایران را نشان می دهد، در صدد است تا تغییر و نوشدگی در مفهوم ایران را نیز به مخاطب فرانسوی زبان نشان دهد؛ ایرانی که از نگاه شاردن، در دوران اسلامی رو به انحطاط رفته است، ولی در دوره صفویه یک نوشدگی در آن دیده می شود. مفهوم این نوشدگی این است که بر اثر سوانح ایام و حملات بیگانگان به ایران و سقوط حکومت ایران، در موارد متعدد یکپارچگی سیاسی ایران از بین رفته و ملوک الطوائفی بر آن غلبه کرده است. اما با برآمدن پادشاهان بزرگ ایران بار دیگر یکپارچگی سیاسی خود را احیا و نو کرده است. از جمله با روی کار آمدن فرزندان شیخ صفی الدین این نوشدگی بار دیگر تحقق یافته است و لایه معنایی جدیدی بر مفهوم ایران افزوده است.

۶. جایگاه نظری و عملی ایران در دوگانه غرب و شرق شاردن

با توجه به تصویر تاریخی ارائه شده از ایران در سفرنامه شاردن، به ویژه رویکرد انتقادی وی نسبت به مطالب مورخان یونانی - رومی، این پرسش به وجود می آید که آیا مورخ به طور کلی و مورخان یونانی - رومی به طور جزئی با لوحی خالی با واقعیت روبرو شده و

به ثبت و ضبط واقعیت می‌پردازند و در مقابل مورخ غیرتفه کسی است که با حبّ و بغض و جانبدارانه به ثبت وقایع و روایت می‌پردازد یا این قضیه صرفاً جنبه اخلاقی ندارد و در اصل امری نظری و معرفتی است و بر اساس آن نوعی تلقی و دریافت از بازیگران حوادث تاریخی، اعم از خودی و بیگانه، داخلی و خارجی صورت می‌گیرد و حوادث تاریخی به تبع آنها ظهور می‌کنند؟ متأسفانه با توجه به ماهیت فلسفی پرسش، این پرسش چندان توسط اهل تاریخ مورد توجه قرار نگرفته است. اما این بی‌توجهی موجب نمی‌شود که تا ابد به این پرسش بی‌توجه بود! زیرا با توجه به ریشه در واقعیت داشتن این پرسش، بدون تردید عدم پاسخ به آن به معنای نادیده گرفتن بخشی از بنیاد علم تاریخ و در نهایت، افتادن در دام معرفت ناقص تاریخی است. از این رو تحقیق حاضر با پاسخ مثبت به پرسش مذکور از منظر اصالت بنیان‌های نظری در علوم به صورت عام و علم تاریخ به صورت خاص، نقش بنیان‌های نظری در علم تاریخ را کاملاً اساسی تلقی می‌کند. بر این اساس نقش مورخان مرجع شاردن، به ویژه هرودوت را در تولید بنیاد نظری مورد نظر یعنی ایجاد تمایز هویتی میان غرب و شرق در قالب مفاهیم دوگانه متمدن - بربر مطلقاً تعیین کننده می‌داند. چنانکه جواد طباطبائی به خوبی توضیح داده است:

هرودوت با تاریخ خود «آینه‌ای» را در برابر بیگانگانی که او آنان را «بربر» می‌نامید قرار می‌داد و از این حیث، نوشته او بیش از آنکه هم‌چون ارزیابی یا پیش‌داوری تاریخ‌نویسی خارجی و لاجرم، بیگانه با سرشت تمدن و فرهنگ ایران‌زمین فهمیده شود، باید به مثابه امکان آگاهی از تمایز میان یونانیان و «بربرها» و دریافت متفاوت آنان از عالم و آدم مورد تأمل قرار گیرد. تاریخ هرودوت کوششی برای تدوین اندیشه تاریخی تمایز میان یونانیان و «بربرها» بود و این تاریخ بیش از آنکه پایه‌ای در واقعیت داشته باشد، بازسازی واقعیت بر پایه اندیشه تمایز و آغاز آگاهی از آن بود و این اندیشه و آگاهی در گذر زمان، به نوبه خود، واقعیت متمایز دو دنیای یونانیان و «بربرها» را هستی بخشید و صورتی نو به واقعیت داد. (جواد طباطبائی ۱۳۹۵: ۲۲۸)

این کار هرودوت به عنوان قطب‌نمای تاریخ‌نگاری دقیقاً توسط شاردن پیروی شده است. شاردن در دیباچه سفرنامه خود توضیح داده است که ایران‌زمین در مقایسه با «اروپای ما» همچون «دنیای دیگری» است. در ادامه شاردن می‌افزاید؛ قصد او از نوشتن سفرنامه آگاه‌سازی خواننده از آنچه می‌تواند کنج‌کاوی او را درباره کشوری جلب کند و آن کشور

را می‌توان خواه به سبب فاصله مکانی و خواه به سبب تمایز خُلقیات و اصول آن، دنیای دیگری نامید. (جواد طباطبایی ۱۳۹۵: ۲۲۸)

این رویکرد دوگانه‌انگارانه در سفرنامه شاردن به کرات دیده می‌شود. طبعاً در دوگانه شرق و غرب، ایران به شرق تعلق دارد. چندان که در موارد متعدد، اگرچه سخن از ایران است، اما به جای ذکر نام ایران فقط به ذکر مشرق‌زمین بسنده می‌شود. به عبارت واضحتر شاردن می‌کوشد تا ذهن خواننده اروپایی را به سمت دوگانه‌ای هدایت کند که طرف مقابل یعنی شرق با «خود» یعنی «غرب» تفاوت ماهوی دارد. لازم به تاکید است که آنچه که در این دوگانه شرق و غرب نامیده می‌شوند اگرچه در وهله نخست نام خود را از جایگاه مکانی و جغرافیایشان می‌گیرند اما در دوگانه ساخته شده به هیچ‌روی تنها بر جایگاه جغرافیایشان دلالت ندارند، بلکه بر جوامعی دلالت می‌کنند که با یکدیگر تفاوت ذاتی و ماهوی دارند.

چنان‌که اشارت رفت شاردن برخلاف پیشینیان یونانی - رومی‌اش، نه تنها ایران را از نزدیک سیاحت کرد، بلکه فرصت یافت تا با طبقات مختلف از پایین تا قلب دربار حشرونشر داشته باشد. این حشرونشر اگرچه امکان نقادی بسیاری از داده‌های تاریخی آنان را در پی آورد اما امکان فاصله‌گیری کامل از دوگانه غرب و شرق را برایش فراهم نداشت. از جمله اذعان و اعتراف به این‌که ایرانیان دارای ویژگی‌های متفاوتی با شرقیان هستند و در نتیجه به غریبان شباهت بیشتری دارند تا آنجا که ایرانیان را «مایه افتخار و گل سرسبد مشرق زمین» (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۳، ۱۱۸۷) می‌داند. چرا که به زعم وی روح احساسشان به غرب نزدیکتر است. ایرانیان «از نظر روح و احساس و تفکر به ما اروپاییان از اقوام دیگر نزدیکترند. در این سرزمین بسیار چیزهای خوب یافته می‌شود که در دیگر کشورهای مشرق‌زمین نظیر آنها نیست». (ژان شاردن ۱۳۷۲: ج ۴، ۱۵۹۳) نکته حائز توجه این است که این نگاه در شرایطی صورت می‌گرفت که هنوز تمدن جدید نخستین مراحل تکوین خود را طی می‌کرد و هنوز شکاف اساسی تمدنی میان تمدن‌های شرقی و تمدن صنعتی غرب به وجود نیامده بود. نه علم جدید (science) شکل گرفته بود و نه انقلاب صنعتی به ظهور آمده بود. اما به نظر می‌رسد تفاوت‌های فکری، اخلاقی و به خصوص سیاسی غرب و شرق از نظر شاردن چندان قابل توجه بود که وی نیز همچنان بر دوگانه غرب و شرق تاکید کند. شاید بتوان این تناقض و یا شک و لرزش شاردن در ایده شرق و غرب را در فضای سیاسی حاکم بر فرانسه جست‌وجو کرد. در این عصر کاتولیک‌های فرانسه و بعضاً

جامعه روشنفکری فرانسه در تلاش برای نزدیکی به ایران در جهت ضربه زدن به عثمانی بودند و در این زمینه با انتشار جزوه‌هایی به این موضوع می‌پرداختند. (Susan Mokhberi: 14: 2019). اما چنانکه اشارت رفت شاردن تصویری از ایران در عمل پیدا کرده بود که نه می‌توانست ایران را کاملاً شرقی بداند و نه می‌توانست آن را به غرب متصل سازد. از این رو لایه معنایی جدیدی ایجاد کرد و ایران را در جایگاهی میان غرب و شرق قرار داد، اما به هر حال این به معنای فروریختن دوگانه غرب و شرق در ذهن شاردن نبود.

۷. نتیجه‌گیری

سفرنامه ژان شاردن به صورت ویژه و با هدف بررسی جامعه ایران عصر صفوی به نگارش درآمده است. ایده کانونی آن «ایران عصر صفویه» است و همه موضوعات فرعی حول محور «سرزمین ایران» به بحث و بررسی گذاشته می‌شود. می‌بایست به این موضوع توجه داشت که شاردن، ایران عصر صفوی را متأثر از منابع تاریخی غربی از عهد باستان درباره ایران فهمیده و ترسیم کرده است. بنابراین شناخت شاردن از مفهوم ایران، شناختی مبتنی بر تفکر تاریخی است. مفهوم ایران از نگاه شاردن پیوند مستقیمی با تاریخ ایران، جغرافیای تاریخی ایران، نام تاریخی ایران، تداوم تاریخی ایران و سرزمینی محصور در قلمروی سیاسی مشخص دارد. این موارد را می‌توان موضوعات کلیدی فهم شاردن از «مفهوم ایران» دانست. شاردن متأثر از تاریخ‌نگاری غربی در دوگانه ایدئولوژیک «شرق و غرب» قرار گرفته است و هرچند تلاش کرده که نگاهی جدید و متفاوت از ایران ارائه دهد، اما در نهایت، در یک دسته‌بندی کلی، ایران را حول محور این دوگانه قرار داده و کوشیده است تا ایران را با فرهنگی نزدیک به غرب و یا در میانه شرق و غرب معرفی کند. اما گفتنی است که این نگاه ایدئولوژیک مانع از آن نشده است تا ویژگی‌های سرزمینی و مفهوم ایران در عصر صفویه از نگاه شاردن مخفی بماند. روحیه کنجکاو و پرسشگر شاردن به همراه مطالعات تاریخی، به شاردن کمک کرده است تا ایران را به عنوان کشوری با سرزمین و هویتی مستقل که ریشه در دوران باستان دارد توضیح دهد. تداوم تاریخی و نوشدگی ایران در عصر صفوی جزء لایه‌های معنایی جدیدی از مفهوم ایران است که در مواجهه عینی شاردن با سرزمین ایران به فهم تاریخی وی افزوده شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری امین داودی است.
۲. از مشهورترین این سفرنامه‌ها در این دوره زمانی می‌توان به سفرنامه کلاویخو و سفرنامه ونیزیان اشاره کرد: روی گونزالس کلاویخو، *سفرنامه کلاویخو*، ترجمه مسعود رجب‌نیا (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۶)؛ *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران*، ترجمه منوچهر امیری (تهران: خوارزمی، ۱۴۰۰) همچنین در قرن سیزدهم میلادی می‌توان به سفرنامه مارکوپولو اشاره کرد. مارکوپولو، سفرنامه مارکوپولو، ترجمه رضا طاهری (تهران: نخستین، ۱۳۹۴).
۳. پادشاه فرانسه در سال ۱۵۱۹ میلادی، فرمان نانت را صادر کرد که از طریق آن آزادی عقیده و ایمان و مذهب و استفاده از حقوق مدنی در دویست شهر فرانسه اجرا شد. اما این فرمان در زمان لویی چهاردهم (هم‌عصر شاردن) در سال ۱۶۸۵ لغو و اعتقاد به پروتستانتیزم غیرقانونی اعلام شد.
۴. در این مورد بنگرید به جامع مفیدی، محمد مفید بن محمود مستوفی بافقی، به کوشش ایرج افشار، (تهران: اساطیر، ۱۳۸۵)
۵. سانسون آورده‌است: «به شاه ایران القا کردند که تصمیم بگیرد سرزمین شاهنشاهی ایران را دوباره به وسعت زمان داریوش کبیر که بر بیست و پنج کشور و ایالت حکومت می‌کرد برساند و کشورهای عربستان و کلد و سوریه و سایر ممالکی که بین دجله و حیره قرار دارد و در زمان داریوش کبیر متعلق به ایران بوده است و در تصرف سلطان عثمانی می‌باشد تصرف نماید.» بنگرید به: نیکلا سانسون، *سفرنامه سانسون*، وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی، ترجمه تقی تفضلی (تهران: ۱۳۴۶، ابن‌سینا)، ص ۲۰۴
۶. شاردن در اینجا در مورد ایالت کرمان اشتباه می‌کند. ایالت کرمان (کارمانیا) در عهد هخامنشیان جزء ساتراپی چهاردهم بود و سرزمین وسیعی را در بر می‌گرفت و در کتاب آثارالبلاذ و اخبارالعباد آمده است که «شرقی آن به سرزمین مکران متصل است و غربی آن به ولایت فارس، شمالش خراسان است و جنوبش به دریای فارس منتهی می‌شود» (قزوینی، ۱۳۷۷: ۳۰۳)
۷. شاردن در اینجا در مورد نژاد شاهان صفویه اشتباه می‌کند. بر اساس پژوهش‌های جدیدی که صورت گرفته است نشان می‌دهد که شاهان صفویه از اقوام ایرانی بودند. در همین راستا بنگرید به: احمد کسروی، شیخ صفی و تبارش (تهران: فردوس، ۱۳۷۹)
۸. مبهم است و منظور نویسنده از فاز معلوم نیست به کدام رودخانه اشاره دارد.

کتابنامه

ابوعلی رازی، مسکویه، (۱۳۷۷). تجارب الامم، ترجمه علی نقی منزوی. تهران: توس.

تبیین مفهوم تاریخی ایران از نگاه سفرنامه ... (امین داودی و قباد منصوربخت) ۹۳

احمدزاده، محمدامیر، و دیگران، (۱۳۹۸). «تاثیر گفتمان ملی‌گرایی بر بازنمایی ایران باستان در تاریخ‌نگاری جدید دوره قاجاری (مطالعه موردی نامه خسروان اثر جلال‌الدین میرزای قاجار)»، *مجله تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری*.

احمدی، حسین، و دیگران، (۱۳۹۱). «آذر کیوانیان و تاثیر آنان بر باستان‌گرایی در تاریخ‌نگاری معاصر ایران»، *مجله تاریخ ایران*.

اشرف، احمد (۱۳۹۸). *هویت ایرانی*، ترجمه حمید احمدی، تهران: نشر نی.

اصفهانی، حمزه بن حسن، (۱۳۴۶). *تاریخ پیامبران و شاهان*، ترجمه محمد جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ و تمدن ایران.

بیرونی، ابوریحان (۱۳۸۶). *آثارالباقیه*، ترجمه اکبر دانا سرشت. تهران: امیرکبیر.

بیضای، قاضی ناصرالدین، (۱۳۸۲). *نظام‌التواریخ*، به کوشش میرهاشم محدث، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

ترکمان، اسکندر بیگ، (۱۴۰۲). *عالم آرای عباسی*. تهران: نگاه.

جزائی، محدثه و دیگران (۱۳۹۹) «تاریخ مفهومی؛ آشکارسازی نزاع‌های ایدئولوژیک و فهم معنای نوین از متن»، *مجله نقد و نظریه ادبی*.

جعفری، علی‌اکبر و دیگران، (۱۳۹۴). «بررسی هویت ملی - تاریخی ایرانی در سفرنامه شاردن»، *مجله علمی ترویجی سخن تاریخ*.

خوزانی صفاهانی. (۱۳۹۴). *فضلی‌بیگ. افضل‌التواریخ*، تصحیح کیومرث قرقلو، کمبریج: بی‌نا.

دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود، (۱۳۶۴). *اخبارالطوال*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر نی.

روملو، حسن‌بیگ (۱۳۸۴). *احسن‌التواریخ*، به تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران: اساطیر.

سانسون، نیکلا، (۱۳۴۶) *سفرنامه سانسون*، وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی، ترجمه تقی تفضلی، تهران: ابن‌سینا.

سفرنامه ونیزیان در ایران، (۱۴۰۰). ترجمه منوچهر امیری، تهران: خوارزمی.

شاردن، ژان، (۱۳۷۲). *سفرنامه شاردن*، ترجمه اقبال یغمایی، تهران: توس.

شاملو، ولی‌قلی‌خان. *قصص‌الخاقانی*، (۱۴۰۰). تصحیح سید سعید میرمحمدصادق، تهران: نگارستان اندیشه.

طباطبایی، جواد، (۱۳۹۵). *دیباچه‌ای بر نظریه انحطاط در ایران*، تهران: مینوی خرد.

طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، (۱۳۶۸). *تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک*، تهران: اساطیر.

عبدالطیف قزوینی، یحیی (۱۳۸۶). *لب‌التواریخ*، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۶.

قته دینوری، ابوعبدالله مسلم، (۱۹۵۶) *عیون‌الانخبار*، بیروت، دارالفکر.

۹۴ جستارهای تاریخی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

- قزوینی، زکریا، (۱۳۷۷). ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، تهران: امیرکبیر.
- کلاویخو، روی گونزالس، (۱۳۶۶) سفرنامه کلاویخو، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: علمی و فرهنگی.
- کوزلک، راینهارت، (۱۴۰۱). تاریخ مفهومی، بنیان‌های نوین نظریه تاریخ، ترجمه عیسی عبدی، تهران: فرهامه.
- مارکوپولو. سفرنامه مارکوپولو، (۱۳۹۴). ترجمه رضا طاهری، تهران: نخستین.
- مستوفی بافقی، محمد مفید، (۱۳۹۰). مختصر مفید، به کوشش ایرج افشار، تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار.
- مولایی، چنگیز، (۱۳۹۹). فرهنگ زبان فارسی باستان، چ اول، تهران: انتشارات آوای خاور.

Jean Chardin. voyage de monsieur le chevalier Chardin en Perse et autre lieux de l'orient, 2018, Hachette, Paris.

Susan Makhberi. The Persian Mirror: French Reflections of the Safavid Empire from the Seventeenth to Early- Eihgteenth Centuries. Oxford: Oxford University Press.2019.